

Naxçıvanın eneolit dövrü keramikasının texniki və ornamental xüsusiyyətləri

Zeynəb Kərim qızı Quliyeva

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsi
Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutu

Açar sözlər:Naxçıvançay vadisi, eneolit mədəniyyəti, keramika, ornament.

Qədim əkinçilik mədəniyyətlərinin inkişafı insanların daha çox çay vadilərində məskunlaşmasına zərurət yaratmışdı. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində, o cümlədən Naxçıvan ərazisində qeydə alınmış abidələrin əsasən çay vadilərində yerləşməsi məhz bu amillə bağlı olmuşdur. Naxçıvançay vadisi bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Burada qeydə alınan eneolit dövrü abidələri öz əhəmiyyətinə görə bütövlükdə Cənubi Qafqaz miqyasında xüsusi yer tutur. Onların arxeoloji materialları eneolit mədəniyyətinin mərhələli təhlili üçün şərait yaratmışdır. Belə ki, I Kültəpə, Naxçıvantəpə, Uzunoba, Uçan ağıl, Zirincli, Güney ağıl, Yeni yol, Şorsu və digərləri ilə təmsil olunan bu abidələrdə eneolit erkən, orta və son mərhələsini ardıcıl şəkildə izləmək mümkündür. Bu abidələrdən I Kültəpə yaşayış yeri hələ ötən əsrin 50-60-cı illərində O.Həbibullayev tərəfindən tədqiq edilmiş və arxeoloji materialların təhlili müxtəlif elmi nəşrlərdə öz əksini tapmışdır [11; 1]. Digərləri isə 2013-2016-cı illərdə AMEA-nın müxbir üzvü V.Baxşəliyevin rəhbərlik etdiyi yerli ekspedisiya [6, 49; 9,8] və Azərbaycan-Fransa beynəlxalq ekspedisiyası tərəfindən I Kültəpə abidəsi və ətrafında aparılan tədqiqatlar zamanı qeydə alınmışdır [7, 88]. Bu abidələrdən Naxçıvantəpə yaşayış yerində eneolit erkən mərhələsi və orta mərhələnin erkən dövrü əks olunmuşdur. Uçan ağıl, Uzunoba abidələri orta mərhələnin sonrakı dövrlərinin, Ovçulartəpəsi, Yeni yol, Şorsu və digərləri isə son mərhələnin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Naxçıvançayın sağ sahilində yerləşən Naxçıvan təpə yaşayış yeri dəniz səviyyəsindən 853 m yüksəklikdə olub, ərazisi 2 hektardır. Abidədə ilk arxeoloji tədqiqatlar 2017-ci ilin iyul-avqust aylarında V.Baxşəliyevin rəhbərliyi ilə AMEA Naxçıvan Bölməsində yaradılmış ekspedisiya tərəfindən aparılmışdır. Təqribən 2,1 metr dərinliyə qədər davam etdirilən qazıntılar nəticəsində 2 tikinti qatı aşkar edilmişdir: birinci tikinti qatı yarımqazmalarla, ikincisi isə dördkünc formalı tikililərlə təmsil olunmuşdur. Abidənin alt qatlarından götürülən kömür analizləri e.ə. 4945-4772-ci illəri göstərmişdir ki, bu da eneolit erkən mərhələsindən orta mərhələyə keçidi izləməyə imkan verir.

Naxçıvançayın sol sahilində yerləşən digər abidələr timsalında eneolit dövrünün orta və son mərhələsini izləmək mümkündür. Onlardan Uçan ağıl yaşayış yeri e.ə. 4690-4450-ci illərlə, Uzunoba yaşayış yeri isə e.ə. 4620-4370-ci illərlə tarixləndirilmişdir [8, 78] ki, bu da eneolit dövrünün ilk mərhələsindən orta mərhələsinə keçid prosesini izləməyə imkan verir. Son eneolit dövrünə aid abidələrdən Ovçulartəpəsi, Yeni yol, Şorsu, Zirinclidə aparılan tədqiqatlar zamanı götürülən karbon analizlərinin nəticələri bu mərhələnin e.ə. 4350-3870-ci illərlə sərhədləndiyini göstərmişdir. Bu tarixlər Naxçıvançay vadisində eneolit dövrünün bütün mərhələlərində həyatın davam etməsindən xəbər verir.

Dövrün əsas xüsusiyyətləri həmin abidələrdən aşkar olunan maddi mədəniyyət nümunələrində (tikililərdə, əmək alətləri və saxsı məmulatında) daha yaxşı izlənilir.

Tikinti qalıqları göstərir ki, eneolitin bütün mərhələlərində dördkünc və yarımqazma tikililərdən istifadə edilmişdir. Bununla yanaşı, Eneolitin son mərhələsində dairəvi tikililər də öz əhəmiyyətini saxlamışdır. Bu dövrün abidələrindən az miqdarda aşkar olunan əmək alətləri dən daşları, sürtgəclər, obsidian və çaxmaqdaşından hazırlanan alətlərlə təmsil olunmuşdur. Əmək alətlərinin azlığı və mədəni təbəqənin əksər abidələrdə incə olması (15-25 sm) bu abidələrin bir qisminin mövsümi xarakterli olduğundan xəbər verir. Lakin, bütün abidələrin materialları içərisində keramika məmulatı üstünlüyü ilə fərqlənir. Bu da dulusçuluq sənətinin istər oturaq, istərsə də yarımköçəri həyat sürən tayfaların əsas məşğuliyyətlərindən olduğunu göstərir. Bu səbəbdən keramika məmulatı dövrün xüsusiyyətlərinin ortaya çıxarılmasında mühüm atributlardan sayılır. Eneolit dövründə bu sahə xüsusi inkişaf dövrünə qədəm qoymuşdur. Bu əlamət onların hazırlanma texnologiyasında əks olunmuşdur.

Naxçıvanın eneolit keramikası saman qarışıqlı gildən hazırlanması ilə diqqət çəkir. Onların hazırlanma texnologiyasında özündən əvvəlki dövrün bəzi ənənələri izlənilməkdədir. Qabların hazırlanmasında lentşəkilli təbəqələrin birləşdirilməsi üsulundan istifadə edilmişdir. Bu xüsusiyyət I Kültəpənin son neolit keramikasında da izlənilmişdir [16, 42]. Eneolitin erkən mərhələsinə aid qabların bir qisminin xarici səthi, bəzən də hər iki üzünü incə təbəqə ilə süvanmışdır. Bəzi qabların kəsiyində ayrı-ayrı gil qatlarının birləşməsi aydın izlənilir (Şəkil 1,1). Bu dövrü əks etdirən Naxçıvan təpənin keramika məmulatı tikinti qatlarına uyğun olaraq 2 dövrə ayrılır.

Birinci dövrə dördkünc formalı evlərdən aşkar olunan keramika aiddir. Onlar əsasən saman qarışıqlı olub rəngləri qırmızı və qəhvəyinin müxtəlif çalarlarındadır. Az miqdarda rast gəlinən qum qarışıqlı keramika isə sarı və qırmızı rənglidir [9, 18]. Onlar əsasən 6 qrupla təmsil olunmuşdur: incə saman qarışıqlı sadə qablar, qatqısı olmayan gildən hazırlanmış boya naxışlı qablar,

saman qarışıq yaxud qatqısız gildən hazırlanan saman üzül qablar, saman tərkibli olan basma naxışlı qablar, daraq basqısı ilə naxışlanan qablar, daraqvari alətlə hamarlanan qablar [9, 19-20]. Onların içərisində az sayda qabartma naxışlı və relyef qurşaqla əhatə olunmuş qablar da qeydə alınmışdır.

İkinci dövrə aid olanlar yarımqazma evlərdən aşkar olunmuşdur. Bu mərhələdə qara rənglə çəkilən boya naxışlar azalmış, basma naxışlılar artmışdır, həmçinin sadə keramikanın bir qisminin içərisinə boya çəkilərək yaxşı cilalanmışdır [9, 21]. Digər qismi isə birinci mərhələdə olduğu kimi, əldə kobud hazırlanmış xaricdən əlavə gil qatı ilə süvanmışdır. O. Həbibullayev vaxtı ilə I Kültəpə keramikasında rast gəldiyi bu xüsusiyyəti qabların yenidən təmir olunması ilə əlaqələndirmişdir [11, 24]. Bu xüsusiyyət Naxçıvan təpədən üzə çıxarılan saxsı məmulatının bəzəmə texnikasında öz təsdiqini tapmışdır. Buradan aşkar olunan qabların naxışlanmasında 3 texniki üsul əsas yer tutmuşdur: basma naxışla bəzəmə, qabartma üsulla bəzəmə və boyama üsulu ilə bəzəmə.

Birinci tipə basma naxışla bəzəmə üsulu aiddir. Bu üsul qabların bişirilməsindən əvvəl xarici səthinə barmaq, dırnaq basqısı ilə, yaxud xüsusi alətin köməyi ilə üçkünc, dairəvi naxışlar formasında tətbiq edilmişdir (Şəkil 1, 1-5). Bu cür bəzəmə üsuluna, əsasən, qalın divarlı qablar üzərində rast gəlinmişdir. Xaricdən qabların səthinə çəkilən gil təbəqəsi üzərində tətbiq edilmələri bu texnologiyanın bəzəkdən çox gil qatlarının yaxşı birləşməsini təmin edən dulusçuluq üsulu olmasından xəbər verir. Praktiki əhəmiyyət daşıyan dırnaq basqısı, barmaq basqısı və digər üsullarla tətbiq edilmiş bu cür naxışlar Ağcabədi rayonundakı Çalağantəpə, Qonşutəpə, Ağdam rayonundakı Evtəpə, Qəbiristanlıqtəpə (Kiçikli), 2 saylı İmamqulubəyli, Küllütəpə [2, 142, 229, 262, 249, 293, 161], Urmiya ətrafındakı Dalma təpə [20, Рис 61, (1); 10, fig. 8], Siahbid, Çoga Maran [12, fig. 104], Lavin təpə [13, fig. 10, 1069] abidələrinin eneolit keramikası ilə oxşardır.

İkinci tipə aid olan bəzəmə texnologiyası az sayda olub, dairəvi qabartmalar və zoomorf qabartma ilə təmsil olunmuşdur (Şəkil 2, 1-4). Qablardan birinin ağız kənarındakı relyefik ornament zoomorf formalıdır (Şəkil 2, 1). Digər qabın xarici səthi müxtəlif ölçülü yuvarlaq qabartmalarla örtülmüşdür (Şəkil 2, 2). Relyef qurşaqlar qabların üzərinə ayrıca hazırlanaraq birləşdirilmişdir. Onlardan bəzisi I Kültəpənin son neolit keramikasında olduğu kimi naxışsız, bəzisi isə basma naxışlıdır. Onların bənzərlərinə, xüsusilə barmaq basqısı ilə naxışlı nümunələrə Uçan ağıl və Uzunoba keramikasında [17, Şəkil 1], Ağcabədi rayonundakı Qoşatəpə, Ağdam ərazisindəki Dəvəbatıran [2, 180, 118], Anadolunun həmdövr abidələrində rast gəlinmişdir [14, Çizim 47]. Bəzi qabların çiyin hissəsində buynuz şəkilli çıxıntılara rast gəlinir. Belə çıxıntıların İranın Əbhərud hövzəsindəki abidələrdən aşkar olunan eneolit ke-

ramikasında rast gəlinən nümunələri kasa tipli qabların tam ağız kənarında yerləşməsi ilə fərqlənir [3, PL 5., 21; 7,21]. Belə ki, Naxçıvantəpədə bu cür çıxıntılar qabların boğaz, yaxud çiyin hissəsində olmaqla bəzən üfüqi, bəzən də yuxarıya meyilli şəkildə tətbiq edilmişdir (Şəkil 2,4).

Üçüncü tip bəzəmə texnologiyası boyaq vasitəsi ilə həyata keçirilmişdir. Onlar qabların bəzən birbaşa səthinə, bəzən də sarı anqob üzərindən qara, yaxud qəhvəyi rənglə çəkilən həndəsi naxılardan ibarətdir (Şəkil 3, 1-2). Belə nümunələr əsasən Naxçıvantəpədə [9, şəkil 6,20), az miqdarda isə Uzunoba, Uçan ağıl [5; 7., 117-124] və Güney ağıl yaşayış yerlərində aşkar olunmuşdur. Bu cür ornamentlərə Dalma təpə, Pijdəlitəpə, Yanıqtəpə, Hacı-Firuz [20, Şək. 61,(3-2); 62, 1; 60,8; 22, Şək. 97] və digər yaşayış yerlərində rast gəlinmişdir. Dalmatəpə mədəniyyətinə məxsus olan bu cür ornamentasiya vaxtı ilə Mil-Qarabağ abidələrində də tək-tək nümunələrlə təmsil olunmuşdu [20, Рис. 37; 54]. Bu, Dalmatəpə mədəniyyətinin Urmiya gölü hövzəsindən şimala doğru yayıldığını təsdiq edir. Bütün bunlar Naxçıvanın erkən eneolit dövrünün bu mədəniyyətlə xarakterizə olunmasına əsas vermişdir.

E.ə. V minilliyin ortalarına aid olan orta mərhələnin erkən dövrü Naxçıvantəpənin yuxarı tikinti qatlarında, sonrası isə Uçan ağıl və Uzunoba yaşayış yerlərində izlənildiyindən bu dövrün keramikasını da məhz həmin abidələrin materialları əsasında xarakterizə etmək məqsədəuyğundur. Onlar saman qarışıqlı, bəzən də saman və qum qarışıqlı gildən hazırlanıb, rəngləri çəhrayı, qırmızı və qəhvəyi rənglərin müxtəlif tonlarında dəyişir. Hazırlanma texnologiyası erkən mərhələdə olduğu kimidir. Bir qisminin boğaz hissəsində bəzən sadə (Şəkil 2,3), bəzən də üzəri barmaq basqısı ilə naxışlanan relyef qurşaqlar tətbiq olunmuşdur. Qabların bir qisminə isə erkən mərhələdən gələn boya naxışla bəzəmə üsulu davam etmişdir (Şək. 3, 2-5). Belə qabların bəzisi incə qum qarışıqlı, bəzisi isə saman qarışıqlı gildən hazırlanıb, yaxşı bişirilmişdir. Xarici səthinə qırmızı anqob üzərindən qara rənglə torşəkili, üçbucaq və paralel xətlərin kəsişməsi şəklində ornamentlər çəkilmişdir (Şəkil 3, 3-5). Bu tip ornamentlər Naxçıvanın həm şimal qonşuluğunda-Mil- düzündəki eneolit abidələrindən [15, Şək. 12, 1-6], həm də cənub qonşuluğundakı-Culfa Kültəpəsindən İrənin Əbhərud vadisinədək (Karvansaray, Sultaniyə) olan geniş bir ərazidə yayılan Dalma tipli keramika nümunələri içərisində yaxın paralellərini tapır [3, Fig. 6].

Eneolit dövrünün son mərhələsində qabların hazırlanma texnologiyasında müəyyən dəyişikliklər baş vermişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu mərhələdə Arpaçay və Naxçıvançay vadilərində yerləşən abidələr arasında bəzi fərqlər izlənilir. Arpaçay vadisində yerləşən Ovçulartəpəsi yaşayış yerinin keramikası tikintidə izlənen dövrlərə uyğun olaraq 2 qrupa ayrılmışdır [21, 26]. Birinci qrupa aid olanlar yarımqazma evlərdən aşkar olunmuşdur. Onlar sa-

man qarışıqlı və saman üzlü olub səthləri daraqlanmışdır. Bəziləri qravürlərlə, xüsusiə qoşa “V” şəkilli damğa ilə, bir qismi isə yuvarlaq qabartma ornamentlərlə naxışlanmışdır. İkinci qrupa aid olanlar çoxotaqlı kərpic evlərdən üzə çıxarılan sarı rəngli və saman qarışıqlı keramika nümunələri ilə təmsil olunur. İkinci mərhələdə yoxa çıxan darboğazlı, üçqulplu küpələr timsalında bəzi tipoloji dəyişikliklər olsa da, texnoloji baxımdan mərhələlər arasında ciddi fərq olmamışdır. Keramika məmulatının bəzədilməsində relyef, basma naxış və daraqlama üsulları üstünlük təşkil etmişdir [21, Şəkil 7,2; 8,1; 20-21]. Daraqlama üsuluna Şorsu, Sürümçək [5, Рис. 4,2; 7,6], Yeni yolun son eneolit keramikasında da rast gəlinir, lakin, Ovçulartəpəsi keramikasındakı bu üsul qabın xarici səthinə çəkilən təbəqə üzərində olduğundan onunla birlikdə qopur. Bu təbəqə ilə birlikdə bəzi təsərrüfat küplərinin gövdəsinin yuxarı hissəsində relyef üsulla zoomorf rəsmlər çəkilmişdir. Belə təsvirlər hələlik heç bir abidədə analogiyasını tapmasa da, Ovçulartəpəsinin eneolit keramikasında Şərqi Anadolunun həmdövr abidələri ilə bəzi oxşarlıqlar izlənilir [14, 481]. Bununla yanaşı boya naxışlı nümunələrə də rast gəlinir (Şəkil 4).

Naxçıvançay abidələrinin son eneolit keramikası bu baxımdan bir qədər fərqlidir. Bunu həmin dövrün abidələrindən biri olan Yeni yol materiallarında izləmək mümkündür. Buradan aşkar edilən keramika məmulatı fərqli rənglərdə, bəzən də eyni rəngli gil təbəqələrinin birləşdirilməsi yolu ilə hazırlanaraq hamarlanmışdır. Əldə hazırlanan belə qabların bəzilərinin içəri üzündə, bəzisinin xaricində, bəzisinin isə hər iki səthində hamarlayıcı alətin izinə rast gəlinir. Az bir qism saxsı nümunəsində daraqlama üsulu dərin və müxtəlif istiqamətli batıq xətlər toplusunun kəşişməsini xatırladan ornament şəklində tətbiq olunmuşdur. Gil qablar tərkibinə görə 3 qrupa bölünür: saman qarışıqlı, saman və qum qarışıqlı, iri qum qarışıqlı gildən hazırlananlar.

Birinci qrupa aid olanlar sarı, çəhrayı, qırmızı və açıq qəhvəyinin müxtəlif çalarlarındadır. Qırmızı rəngli, iri həcmli qablardan biri interyerdən saman üzlü, ağız kənarı cilalı olub xaricində zərli nöqtələr var. Bir qismində sarı-qəhvəyi, yaxud qırmızı-qəhvəyi gil qatlarının birləşməsi aydın izlənilir. Əksər hallarda incə, bəzən də xaricdən qalın, daxildən isə incə, yaxud əksinə olan fərqli rənglərdə təbəqə ilə suvanmışdır. Bu xüsusiyyət Azərbaycanın Mil-Qarabağ, Muğan abidələrinin, Ararat vadisinin Texut yaşayış yerinin saxsı nümunələrində izlənilmişdir [18, 51-56].

İkinci qrupa aid olanlar saman və qum qarışıqlı gildən kobud hazırlanmışdır. Bəzi qabların səthində və tərkibində metal ovuntusundan istifadə olunmuşdur. Belə qabların bəzən xarici səthində, bəzən də hər iki üzündə zərli nöqtələr izlənilir. Ayrıca gil təbəqəsi ilə suvanma bu qrupda da izlənilir. Az bir qisminin səthində qırmızı boya izləri qalmışdır.

Üçüncü qrupa aid azsayılı qablar boz-qara rəngli gildən hazırlanaraq hər iki üzdən qəhvəyi təbəqə ilə (0,2 sm) örtülmüşdür. Əsasən iri həcmli olan çölmək, tava və məcməyi tipli qablarla təmsil olunub ağız diametrləri 30-58 sm, divar qalınlıqları 1,5-2 sm arasındadır. Tərkiblərindəki fərqlərə baxmayaraq, qabların hazırlanma texnologiyası eneolitə digər mərhələləri ilə eynidir. Yalnız bu dövrün qablarında ornament tipləri azalmışdır. Bu dövrün qablarında dairəvi dəşiklərlə bəzəmə üsulu geniş istifadə olunmuşdur. Belə ornamentlər əsasən kasa, tava və çölmək tipli qabların ağız kənarında tətbiq olunmuşdur (Şəkil 5, 1-5). Kasa tipli qablar bu baxımdan üstünlük təşkil edir. Şorsu yaşayış yerindən aşkar olunan bu tip naxışlı qablar açıq qəhvəyi rəngli gildən hazırlanmışdır (Şəkil 5. 1-2). Yeni yol keramikasında isə belə qablar qara rəngli məhlulla, yaxud sürmə ilə boyanmışdır (Şəkil 5, 3-5). Dairəvi dəşiklər bişmədən əvvəl açıldığından onların ətrafında deformasiya yaratmışdır. Belə ornamentlər Ağcabədi rayonundakı Taynaq yaşayış yerinin Leylatəpə mədəniyyətinə məxsus saxsı nümunələrində [2, 155], I Kültəpə [Абибуллаев, 1982: Таб. 19,3; 21,5], Ararat (Ağrı) vadisinin [4, Табл. II, 15-16,21; 15, Рис. 15, 2-3, 5-6] eneolit keramikasında da qeydə alınmışdır. Bütün bunlar Son eneolit mədəniyyətinin mənşəyinin son neolit dövrü ilə bağlılığını göstərir. Bu dövrün qablarında az miqdarda daraqvari ornamentlə və sarı anqob üzərindən qırmızı boya ilə bəzəmə üsuluna da təsadüf olunmuşdur. Qum və saman tərkibli qabların olması, bəzi qablarının ağız kənarında köbələnmenin olması, ağız kənarında qulp şəkilli üfqi çıxıntıların olması və dairəvi dəşikli olması Leylatəpə mədəniyyətinə məxsus keramika ilə oxşarlıq yaradır [19, II tablo, 9; VI tablo, 8]. Bütün bunlar göstərir ki, Naxçıvançay vadisinin eneolit tayfaları ilə qonşu regionlarda yaşayan tayfalar arasında mədəni-iqtisadi əlaqələr davam etmişdir. Bu region eneolitə erkən mərhələsində Dalmatəpə mədəniyyətinin əsas formalaşma məkanlarından olmuşdur. Eneolitə son mərhələsində burada yerli xarakter daşıyan mədəniyyətlə yanaşı Leylatəpə mədəniyyətinin də müəyyən izləri olmuşdur.

Naxçıvançay vadisinin eneolit keramikasının tədqiqi burada son neolitdən bəri mövcud olan qədim mədəniyyətin kəsilmədiyini göstərir. Belə ki, Eneolit dövründə arxitekturalarda, qabların formasında yeni xüsusiyyətlər ortaya çıxsada, keramikanın hazırlanma texnologiyasında neolitdən gəlmə bəzi ənənələr davam etmişdir. Bu özünü, saman tərkibli və bəzi hallarda saman üzvlü keramika məmulatında, qabların lentşəkilli üsulla hazırlanmasında, həmçinin bəzi qabların xaricdən, bəzən də hər iki üzdən gil təbəqəsi ilə süvanmasında göstərmişdir. Qabların ornamentasiyasında da əvvəlki dövrün bəzi elementləri saxlanılmışdır. I Kültəpənin son Neolit keramikasında izlənən yuvarlaq qabartmalar, dairəvi dəşiklə naxışlama, həmçinin relyef qurşaqlarla bəzəmə texnologiyasının müəyyən dəyişikliklərlə olsa da, Eneolit qablarında

davam etdirilməsi timsalında bu fikir öz təsdiqini tapmaqdadır. Bununla yanaşı Naxçıvantəpə, Uçan ağıl, Uzunoba abidələrində Dalmatəpə tipli keramikanın olması yeni dövrün-eneolit mədəniyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri kimi ortaya çıxmışdır. Mil-Qarabağ, Naxçıvan və Urmiya gölü hövzəsini əhatə edən bu mədəniyyət Eneolit dövründə həmin regionların eyni mədəni-iqtisadi rayona daxil olduğunu təsdiq edir. Tarixi coğrafiyası Qafqaz dağlarından Urmiya gölünün cənubunadək, bütün Azərbaycanı əhatə edən bu mədəniyyətin Naxçıvan üçün xarakterik cəhəti mədəni-iqtisadi əlaqələrdən bəhrələnsə də lokal xarakterini saxlaması olmuşdur. Bu əlamət Naxçıvanda Eneolit mədəniyyətinin dörd mərhələsinin də izlənməsində əks olunmuşdur.

*Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir.
Qrant №EIF-KETPL-2-2015-1(25)-56/47/5*

Ədəbiyyat

- Абибуллаев О.А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. Баку: Элм, 1982, 316 с.
- Alməmmədov X.İ. “Qarabağın arxeoloji abidələri toplusu”. I kitab. Bakı, “Çap-Art” Nəşriyyat evi, 2016, 448 s.
- Alibaği S., Khosravi Sh., and Abolfazl A. Early villages and prehistoric sites in the Abharroud Basin, northwest of the Iranian Central Plateau // *Documenta Praehistorica XXXIX* (2012), s. 459-472.
- Арутюнян А. Керамика поселения Акнашен. Культура древней Армении. 14. Ереван, Издательство «Гитутюн» НАН РА, 2008. с. 37-43.
- Бахшалиев В.Б Новые энеолитические памятники на территории Нахчывана// *Российская археология*, 2014, № 2, с. 88–95.
- Baxşəliyev V., Quliyeva Z., Rzayeva R. Yeni Yol yaşayış yerində arxeoloji araşdırmalar. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Sosial elmlər seriyası. 2017, № 1, s. 49-56
- Baxşəliyev V. Azərbaycanın Eneolit mədəniyyətinin öyrənilməsində Naxçıvan abidələrinin əhəmiyyəti// *Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummillî Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş IX beynəlxalq elmi konfransın materialları*. Bakı, 2018, 680 s.
- Baxşəliyev V., Morro C., Berthon R., Quliyeva Z., Sarialtun S. Kültəpədə arxeoloji tədqiqatlar (2013-2016). Bakı, Nurlan, 2017, 164 s.
- Baxşəliyev V., Quliyeva Z., Həşimova T., Mehbalıyev K., Baxşəliyev E. Naxçıvan təpə yaşayış yerində arxeoloji tədqiqatlar. Naxçıvan: Əcəmi, 2018, 264 s
- Hamlin C. Dalma Tepe, Iran, 13, 1975, pp. 111–127.
- Həbibullayev O.H. Kültəpədə arxeoloji qazıntılar. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1959, 134 s.
- Henrickson E.F. Ceramic styles and cultural interaction in the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros, Iran. A Thesis submitted in conformity with the requirements for the degree of Doctor of philosophy in the University of Toronto. Toronto, 1983, 840 p.
- Hejebri N., Binandeh A., Nestani J. and Vahdati N. H. Excavation at Lavin Tepe North-west Iran, *Ancient Near Eastern Studies*, Vol. 40, 2012, pp. 95-117.
- Koşay, H. Z., Akok, M. (1948). Büyük Güllücek Araştırmaları Üzerine İlk Rapor, *Bulleten XII/46*, Ankara, 471-485.
- Кушнарева К.Х., Чубинишвили Т.Н. Древние культуры Южного Кавказа. М-Л.: Наука, 1970. 190 с.
- Quliyeva Z. Naxçıvanın neolit dövrü keramikasının funksional və texnoloji xüsusiyyətləri. *Azərbaycan Arxeologiyası*. Cild: 20 Say: 1, 2017, Xəzər Universiteti, Press, 2017, s.41-58.
- Quliyeva Z. Naxçıvanın eneolit keramikası üzərindəki relyef qurşaqlarının mənşəyi // *Tarix, insan və cəmiyyət. Elmi-nəzəri və elmi-metodik jurnal №3* (18), 2017, s.94-100.

- Массон В.М., Мерперт Н.Я., Мунчаев Р.М., Черныш Е.К. Энеолит СССР. Ответственные редакторы тома: Массон В.М., Мерперт Н.Я. Издательство «Наука», Москва, 1982.
- Museyibli N. Boyuk Kəsik eneolit yaşayış məskəni. Bakı: Nafta-Press, 2007, 228 s.
- Нариманов И.Г. Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана. Баку: Элм, 1987, 260 с.
- Seyidov A., Вахşəliyev V., Məmmədov S., Aşurov A. Qədim Şərug. Bakı, 2012, 466 s.
- Voigt M. Haji Firuz Voigt M.M. Hajji Firuz Tepe, Iran: The Neolithic Settlement. Philadelphia.

Summary

Technological and Ornamental Features of the Calcholithic Ceramics of the Nakhchivan

Zeyneb Guliyeva

Azerbaijan National Academy of Science, Nakhchivan Branch
Institute of History, Ethnography and Archeology

The paper, analyses, technological and ornamental features of Calcholithic ceramics, discovered monuments of Nakhchivanchay and Arpachay valleys. They were represented by such monuments as Nakhchivantepe, Uchan agil, Uzunoba, Yeni Yol, Shorsu, etc. Carbon analysis, taken from these monuments shows, that the early stage of the Calcholithic culture of Nakhchivan was sold from 5000 BC. to the middle of the 5th millennium-4600 BC. (Nakhchivantepe-I stage), the middle stage of 4600 - 4400 years BC. (Nakhchivantepe-II stage, Uchan Agil, Uzunoba), the 3 stage was limited to 4400-4000 years BC (Ovchulartepesi, Zirinchli), final stage 4000-3600 years BC (Yeni Yol, Shorsu and others). Ceramic products found from these monuments, have special significance in determining the characteristics of each stage.

Keywords: Nakhchivanchay valley, Calcholithic culture, ceramics, ornament.

Резюме

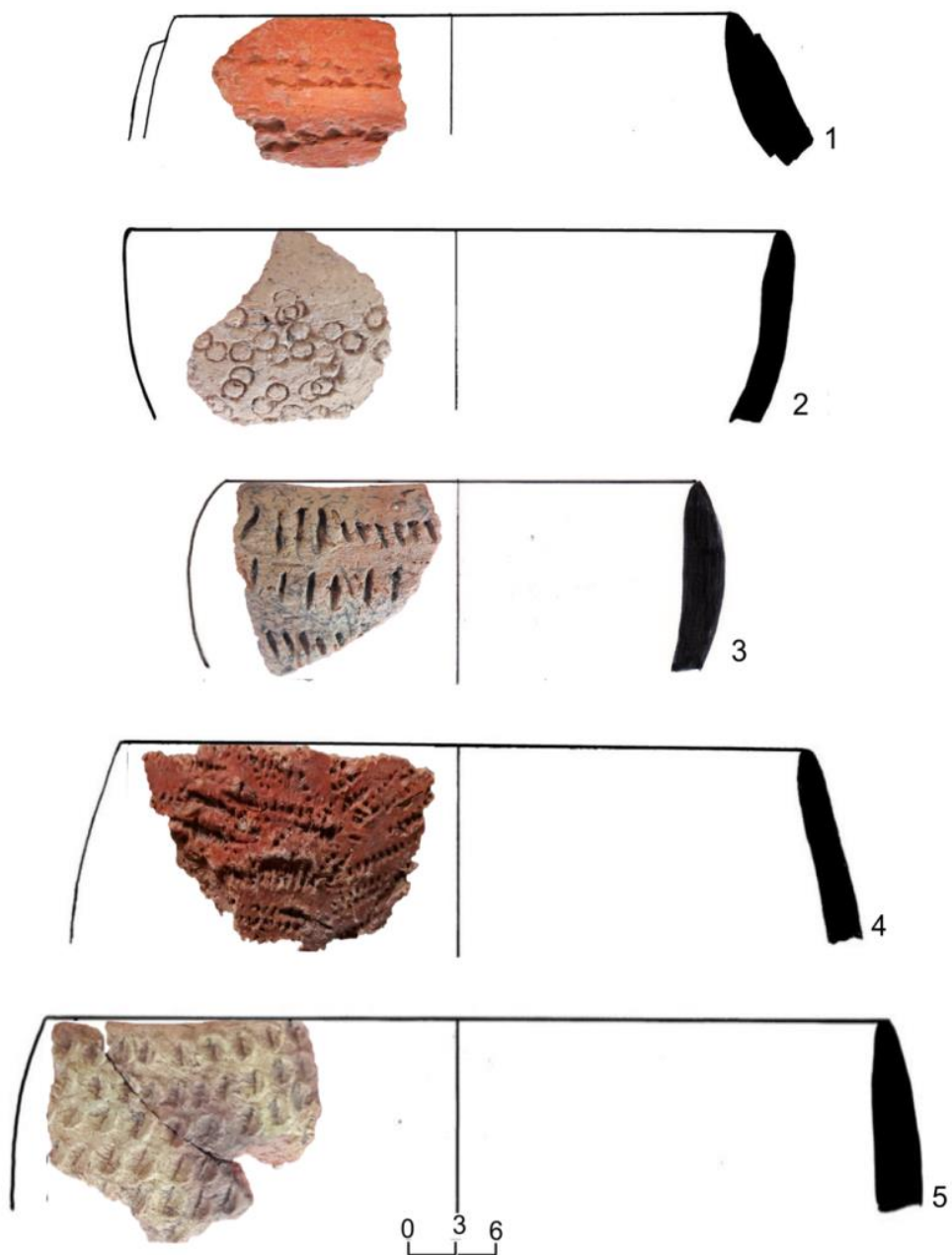
Технологические и орнаментальные особенности энеолитической керамики Нахчывана

Зейнеб Кулиева

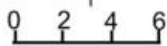
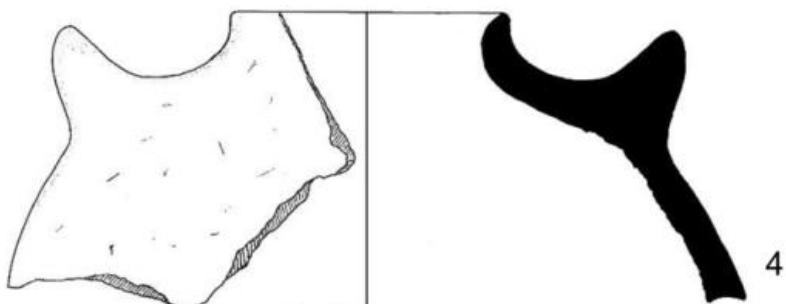
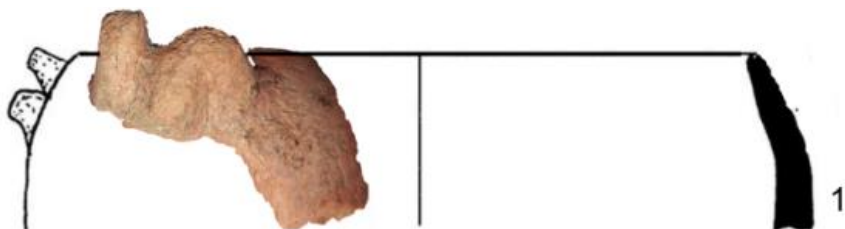
Национальная Академия Наук Азербайджана, Нахчыванское
Отделение, Институт Истории, Этнографии и Археологии

В статье были исследованы технологические и орнаментальные особенности энеолитической керамики, обнаруженных на памятниках Нахчыванчайской и Арпачайской долины. Они были представлены такими памятниками как Нахчывантепе, Учан агыл, Узуноба, Йени йол, Шорсу и др. Углеродные анализы, взятые из этих памятников показывают, что ранний этап энеолитической культуры Нахчывана продолжался с 5000 года до н.э. до 4600 г. до н. э. (Нахчывантепе-I период), средний этап с 4600-го года до н.э. до 4400-ых годов (Нахчывантепе-II период, Учан агыл, Узуноба), третий этап был охватывал с 4400-4000 гг. до н.э. (Овчулартепеси, Зиринджли), четвертый этап 4000-3600 гг. до н.э. (Йени йол, Шорсу и др). Керамические изделия, найденные из этих памятников, имеют особое значение в установлении особенностей каждого этапа.

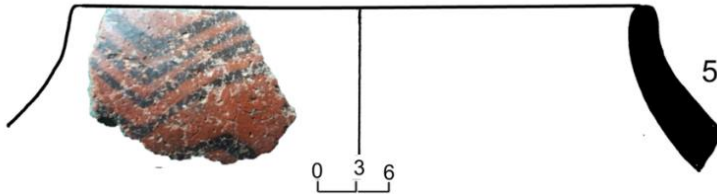
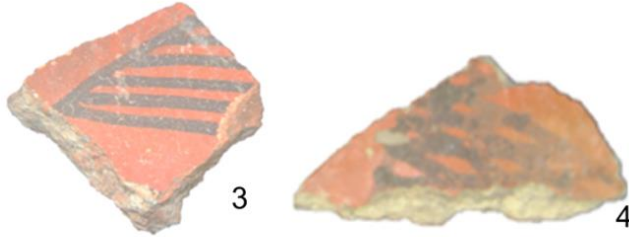
Ключевые слова: Нахчыванчайская долина, энеолитическая культура, керамика, орнамент.

Şəkil 1. Erkən eneolit (e.ə. 5000-4600) dövrünə aid basma naxışla bəzəmə texnologiyası (Naxçivantəpə).

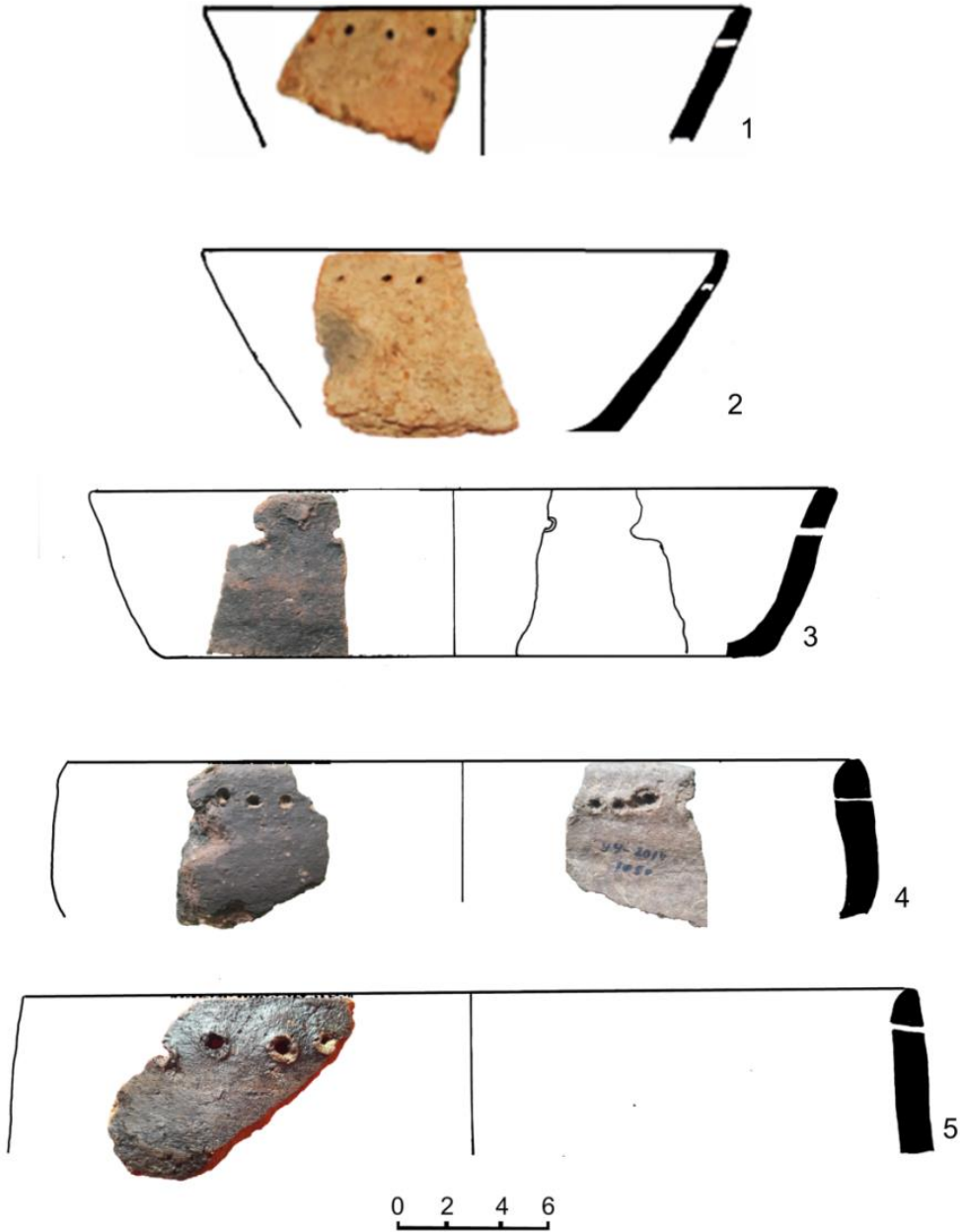
Şəkil 2. Relyef üsulla bəzəmə texnologiyası (Naxçıvantəpə).

Şəkil 3. Eneolitin orta mərhələsinə (e.ə. 4600-4400) aid boya naxışla bəzəmə texnologiyası (1-2-Naxçıvantəpə; 3-Uzunoba; 4-Uçan ağıl; 5-Güney ağıl).

Şəkil 4. Eneolitin son (3-cü) mərhələsinə (e.ə. 4400-4000) aid relyef və boya naxışla bəzəmə texnologiyası (Ovçulartəpəsi).

Şəkil 5. Eneolitə son (4-cü) mərhələsinə (e.ə. 4000-3600) aid keramikanın dairəvi deşiklərlə naxışlanma texnologiyası (1-2: Şorsu; 3-5: Yeni yol)